

39. Abbasiler 1. dönemi (132-232 h.), (750-845 m.) bazı "deli ve vesveseci" şairleri

Mustafa KOÇ¹

APA: Koç, M. (2022). Abbasiler 1. dönemi (132-232 h.), (750-845 m.) bazı "deli ve vesveseci" şairleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 633-657. DOI: 10.29000/rumelide.1088403.

Öz

Şiir; toplumun yaşantısını yansıtmak kadar şairlerin içinde buldukları akıl, duygu, kültür durumlarını yansıtmak gibi önemli bir rol üstlenir. Şiir yoluyla şairlerin kişilikleri, sosyoekonomik durumları, iç dünyalarındaki çalkantıları, akli seviyeleri gibi birçok konuda bilgi elde etmek mümkündür. Abbasiler 1. Dönemindeki şairlere bakıldığında şairlerin bu dönem içerisindeki şiirlerinde şairlerle ilgili birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Şairlerle ilgili dikkat çekici taraflardan biri de gerek dönemin yaşantısının etkisi ile gerekse akıl durumlarına bağılı olarak hayal ile gerçek dünyaları arasında bir çıkmazın içerisinde girmeleridir. Bu çıkmazda hikmetli sözler söylemeler de gerçekte karşılığı olmayan, akıllı yaşam tarzına uygun olmayan hareketlerde ve eylemlerde bulunmuşlardır. Şiirlerinde işledikleri geçinme, öfke, iç dünyalarını kendilerine verdiği baskıyı hafifletme gibi duygular bazen toplumun hissiyatına derman olurken bazen ahlaki sınırları çiğnemişler, örf ve adetlere aykırı davranmışlardır. Deli olarak nitelendirilen bu şairlerin bu ithama maruz kalmaları farklı sebeplere dayanmaktadır. Bu şairlerden kendilerini deli olarak tanımlayıp dilenen hatta çocuklar tarafından taşlananlar olduğu gibi sara hastalığına yakalandıkları için nöbet geçirdiklerinde akılları giden, yaptıkları davranışlarla deli olduklarına hükmedilen şairler vardır. Abbasi dönemi 1. asırda yaşamış ve meşhur olmuş gerek yazmış oldukları şiirlerden gerekse yaşantılarından dolayı deli olarak nitelendirilen şairler bunlarla sınırlı değildir. Bunun dışında topluma aldırmandan yine aklı başında bir insanın söylemeyeceği mısraları dile getiren, toplumun kurallarına aykırı şairler; bazen ahlaki bozulmanın etkisi bazen de çıkarlarına uygun olmasından dolayı u kimliğe sığındıkları, bu doğrultuda şiirler yazdıkları görülmüştür. Bu şairlerin bir kısmında gerçek anlamda delilik olduğu da görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Arap dili ve belaağati, Arap şiiri, Arap şairler, deli şairler, Abbasi dönemi Arap şiiri

Abbasids 1st period (132-232 h.), (750-845 m.) some "crazy and delusional" poets

Abstract

Poetry; It plays an important role as reflecting the mental, emotional and cultural situations of the poets as well as reflecting the life of the society. It is possible to obtain information on many subjects such as poets' personalities, socioeconomic status, inner turmoil, and mental levels through poetry. When we look at the poets of the 1st period of the Abbasids, it is possible to reach a lot of information about the poets in the poems of the poets in this period. One of the remarkable aspects about the poets is that they come into a dead end between their imagination and their real worlds, depending

¹ Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belaađati (Malatya, Türkiye), mustafaalizer@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8858-5151 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 20.02.2022-kabul tarihi: 20.03.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1088403]

on the influence of the life of the period and their mental state. Even though they said wise words in this deadlock, they took actions and actions that did not correspond to the real life style. While the feelings of subsistence, anger, and relieving the pressure that their inner world puts on them in their poems sometimes cured the feelings of the society, they sometimes violated moral boundaries and acted against customs and traditions. The fact that these poets, who are described as crazy, are exposed to this accusation is based on different reasons. Among these poets, there are some poets who describe themselves as insane and beg and even stoned by children. The poets who lived in the 1st century of the Abbasid period and became famous are not limited to these poets who are described as crazy because of their poems and their lives. Apart from this, poets who are against the rules of society, voicing verses that a sane person would not say, regardless of society; It has been seen that sometimes they take refuge in this identity because of the effect of moral deterioration and sometimes it is suitable for their interests, and they write poems in this direction. It is also seen that some of these poets are truly insane.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arabic Poetry, Arab Poets, Mad Poets, Abbasid Period
Arabic Poetry

Giriş

Öncelikle şiir, kendi asrının durumunu ve gerçeklerini yansıtmaya bakımdan önemli bilgiler içerir. Şiir herhangi bir halkın değerlerini gerçek ve derin bir şekilde temsil eder. Şiir bize canlı hayatın somut resimleriyle dolu şeffaf görünümü sunar. İnsanlık tarihinde şiir bir milletin duygularını ifade etme aracı olmuş ve o milletin bulunduğu asrın gerek siyasal, gerek kültürel ve gerekse sosyal yanlarını ortaya çıkarmış onların yaşantıları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Her millet ve kavimde olduğu gibi Araplarda da şiir, edebiyat türleri içinde önemli bir yere sahiptir. Şiirin Arap Edebiyatında ortaya çıkışı eski asırlara dayanmaktadır. Dolayısıyla şiir Arap tarihi açısından canlı bir vesika hükmündedir. Arap şiiri sayesinde Arapların tarihi, kültürü, toplumsal yapısı da tüm sadeliği ve bozulmamış haliyle öğrenilebilir. Şiirin genelde toplum özelde Arap toplumunda bu derece önemli olması bize bu şiirleri yazan, okuyan veya herhangi bir şekilde aktaran kişileri önemli kılmıştır. Şüphesiz şair burada son derece önemli bir rol üstlenmiştir. Arap toplumunun dili olan bu şairler için düğünler, savaşlar, kavgalar, kahramanlıklar, sevgiler ölümler, açlık vb. kısacası toplumu ilgilendiren her şey onlar için şiir konusu olabilirdi. Şairler kuvvetli zekâlarıyla bunları yoğunmuş şiir haline getirmiştir.

Arap toplumunda basit ve doğal bedevi kabileciliğin, aşiretçiliğin kanunları geçerliydi. Toplumun ileri gelenleri bu kuralları uygulamak için gereken mekanizmanın başında bulunuyordu. Herkes için geçerli olan bu kurallar doğal olarak toplumun bir parçası olan şairler için de geçerliydi. Aşiret kurallarına uyan, aşiretin örf ve adetlerine aykırı davranmayan şairler aşiret tarafından benimsenir ve kendilerine değer verilir. Ama örf ve adetlere, toplum ahlakına aykırı davrananlara belirlenmiş cezalar uygulanırdı. Bu cezalardan birisi "el-halk'tı." (Hefâcî, 1992, s. 38) El- halk aykırı davranan şaire sahip çıkmama hatta onu öldürmek demektir.

Zamanla Arap kabileleri gelişmiş, bazı yabancı kavim ve milletlere karışmıştır. Fetihlerle bu durum yeni bir ivme kazanmıştır. Emeviler ile devam eden bu süreç Abbasilerin ilk dönemine kadar devam etmiştir. Arap kabile toplumunda geçmişte var olan kurallar bir bir ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu devrin belki de şair açısından en büyük özelliği ahlaki anlamda onu sınırlayan herhangi bir kuralın olmamasıdır.

Toplum düzeninde ahlak kurallarının olmayışı şairlerden bazılarının hayâ perdesini çıkartmaya, bütün ahlaki değerlerden uzaklaşmaya, abes davranışlara, edepsizliğe ve sapkınlığa kaymalarına neden olmuştur. Muhtemelen bu şairler kendilerini rahatsız eden, uygun olmayan bu düzen için delilik ve akıl bozulmasını bir çıkış olarak görmüşlerdir. Şiirin vezinlerine hâkim olup edebî sanatları başarılı bir şekilde kullanabilen bu şairler edebî açıdan başarılı olmalarına rağmen delilik duyguları hem hayatlarına hem şiirlerine yansımıştır.

Bu araştırmamızda bu şairlerden bazılarını ele alacağız. "Delilik ve Vesvese" sıfatını bu şairlerin şiirlerinde ve hayatlarında ortaya çıkarmaya çalışacağız.

1. Abbasiler 1. dönemi (132-232 h.), (750-845 m.)

Abbasilerde sosyal ve siyasi hayat:

Emeviler yıkıldıktan sonra Abbasilerin İslam halifeliğinin tahtına oturmasında Farsların büyük katkısı olduğundan Farslar, Abbasi devletinin siyasi ve idari yönetiminin her kademesine girmiş bu durumu kendi lehlerine kullanmışlardır. Halkla halifenin arasını açmışlar, özellikle de Arapların halife ile görüşmesini zorlaştırmışlardır. Acemler ise istedikleri gibi gelmişler, gitmişler sanki halifenin ehlindeymiş gibi hareket etmişlerdir. Arap şairi Ebu Nahile Ebu Cafer b. Mansur bu konudaki şikâyetini dile getiren bir şiir yazmıştır. (Zeydan, 2012, IV, 148)

من أي خلق الله حين يلقي	أكثر خلق الله من لا يدري
يا ويح بيت المال ماذا يلقي	وحلة تنشر ثم تطوى
لعبد عبد لمولى مولى	وطيلسان يشتري فيغلى

Böylelikle yöneticiler malın toplanması, çoğaltılması, hazinenin her yolla doldurulması gibi toplumu inciten tavırlar içine girmişlerdir. Eğlence hayatına dalgıç, kadın, raks her türlü delilikte bulunmuşlardır. (Zeydan, 2012, IV, s 14) Saraylarda insanlar çoğalmış, servet artmış, cariyeler, köleler, zenginlik, sarhoşluk ve delilik almış başını gitmiştir. Halk saray için çalışmış, sefil bir hayata sarayın refahını sağlamak için katlanmıştır.

Buna bağlı olarak Abbasi toplumu iki tabakaya ayrılmıştır. Yöneticilerin bulunduğu tabaka üst tabakadır. Alt tabakada ise fakir halk bulunmaktadır.

Abbasi halifeleri yönetim işlerinde farklı milletlerdeki insanları devlet işlerinin idaresinde görevlendirmiş, görevlendirilen bu insanlar siyasi hürriyeti ve toplumsal saygıyı bozmuşlar hatta ortadan kaldırmışlardır. Arazilerin ve servetlerin dağıtılmasında iki katını yönetim ehline vermişlerdir. Halk ise darlık ve yokluk içinde bırakılmıştır. (Atvan, 1973, s. 35)

Abbasilerde edebî ve fikri hayat:

Abbasi 1. asırda fikrî ve aklî gelişme, edebî zenginleşme ve ilmi ilerleme büyük bir seviyeye ulaşmıştır. Bu devirde eski medeniyet ve kavimlerin kültür ve mirasları İslam'a girmeye başlamıştır. Bundan dolayı ilimde, kültürde ve daha birçok alanda yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Bu yeni durum kültür ve medeniyetlerin Arap medeniyetiyle karşılaşması ve iç içe geçme süreci olarak görülebilir. Bu medeniyetlerden ilki Farsların kültür ve medeniyetidir. Farslar, Abbasi kültür ve medeniyetinin

dayanağını oluşturmuştur. Farslar kendi edebiyatlarını, medeniyetlerini ve kültürlerini Arap medeniyetine taşımışlardır. Bu nedenle Abbasilerde Fars kültür ve medeniyetleri daha çok yayılmıştır. Bunda Farsların devlet idaresinde bulunmalarının önemli bir payı vardır. Arap medeniyeti Yunan, Hint, Çin, Mısır, Afrika vb. medeniyetlerden de nasibini almıştır. Bunun dışında tıp, yıldız, felsefe, kimya vb. diğer ilimler de Abbasilerde görülmektedir.

Aynı zamanda halife ve vezirlerin meclisleri de çoğalmış âlimlerin karşılıklı olarak şiir söylediği farklı meclis ve toplantılara dönüşmüştür. Bu meclisler içlerinde farklı kültür ve milletten kişileri barındırmış, konular ve ilimler çeşitlenmiş, tartışmalar özelleşmiştir. Bu tür meclisler Abbasilerin alt tabakasında da bulunmaktadır. Camiler, kütüphaneler, hikmet evleri, ve varrâkîn dükkânları ilimden istifade etmek isteyenlere hizmet vermiştir. Bu asırda şairlerin ve edebiyatçıların çoğu sıradan insanlardandı. Beşşar b. Burd, Ebu Nuvâs, Ebu el Atahiye vb. örnek verilebilir. (Dayfî, 1966, s.107-108)

2. Delilik

Delilik hoş olmayan bir sıfat ve istenilmeyen bir durumdur. Daha sonra da değineceğimiz gibi kelimenin içerdiği anlamları ortaya koymak zordur. Allah dünyayı bir birini tamamlayan iki zıt unsura göre yaratmıştır. Geceyi gündüzle, hayatı ölümlle, soğuşu sıcakla, erkeği dişiyle, kuvveti zayıflıkla, kudreti acizlikle, gençliği yaşlılıkla, sağlığı hastalıkla anlaşılır kıldığı gibi deliliği de akıllı olmakla anlaşılır kılmıştır. Bundan dolayı delilik tanımını yapmadan önce aklın ve akıllı kişinin sıfatlarından bahsetmek daha doğru olacaktır.

Akıl; iyi- kötü, tam- eksik, hayırlı- şerli sıfatları, kendisinde var olan güçle ayırt edebilen, insanın güzel sıfatlarını davranışlarında ve sözünde olanıyla bildiren ilimdir.

Akıl kelimesinin çoğulu "ukûl"dur. Fiil olarak mazisi "akele", muzarisi "ye'kilu", mastarı ise 'aklen' şeklindedir. Bağlamak, tutmak, anlamak anlamlarına gelir. "İlaç karnını tuttu." Yani ilaç karnını iyileştirdi. Bir şeyi anlamak anlamına gelir. Deve ön ayaklarını arkaya çekti anlamında ise "akelehu" kullanılır. (Fîrûzâbâdî, 2005, s. 1033)

Akıl; hicr, (Fecr, 5). nuha (Taha, 54) ahmaklığın zıttı ve aklın çoğulu olarak kullanılmıştır. Ayrıca akıllı adam işlerini toplayan, düzene koyandır. Bu görüş "Devenin ayaklarını topladığım zaman onu bağladım anlamındadır" örneğine dayandırılmaktadır. Yine akıllı olan nefsinin hapseden ve nefsinin hevasına bırakmayandır. Konuşması engellenen bir kişiye dili bağlandı denilir. Akıl, işleri doğru düzenlemedir. Akıl denilmesinin başka bir anlamı da akıl sahibinin kötü işlerine bulaşmasını engellemek demektir. (İbni Manzur, 1981, XI, 458)

Akıl için diğer bir tanımda insanın davranışlarında failin nefis olduğu aklın burada kesme görevi gören bıçak olduğu söylenmektedir. Yani nefsin isteklerini keser, sınırlar ve kötü fiilleri yapmasını engeller. (Cürcânî, ts, s. 107-108)

Farklı yönleriyle irdelenebilecek olan delilik kavramı, ister olumlu isterse olumsuz olsun, verili çemberin, normun, düzenin dışına çıkmayı temsil eder. (Ayдын, 2014, s. 2) Kur'an, hadis, Arap şiirinde, toplumda, edebiyatta ve bu konuyla ilgili diğer ilimlerde birbirinden farklı anlamlar ihtiva ettiği görülmüştür. Burada bu kelimenin sözlükteki anlamının yanı sıra kullanıldığı diğer alanlarla ilgili yüklendiği anlamı açıklayacağız.

Sözlük anlamı olarak delilik ‘saklama, örtünme, kapanma’ anlamındadır. Arapça’da “جنونا –جن” şeklinde kullanılır. Birisi bir şeyi gizlediği zaman “ecennehu” derler. Bu kelime “الاستتار” saklama anlamında da kullanılmıştı.

Arap dilinde “deli” kelimesine yakın veya delilikle aynı anlamda kullanılmış birçok isim bulunmaktadır.

Bunlardan biri “ahmak” kelimesidir. El-ahmak “حمق” kökünden gelmez. “حمافة” bu kelimenin mastarıdır. Bu kelimenin delilik anlamında kullanımını aşağıdaki şiirde görmekteyiz.

وصير الناس موقفاً صوموموقفاً

سبحان من أنزل الأشياء منزلها

وجاهل حمق تلقاه مرزوقاً

فعاقل فطن أعيث مذاهبه

“Eşyaları yerli yerince yerine koyan, insanları akıllı ve deli yapan Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir. Akıllı, zeki olmasına rağmen yorulan rızka erişmemiştir. Kendi yolunda yorulmuştur. Cahil ve ahmak olan ise rızka erişmiştir.”

Delilik anlamında kullanılan bir diğer isim “المعتوه” deli olarak doğan anlamındadır. Fiili عته dir. “معتوه” bunun ism-i failidir.

Delilik tanımlarından “الأخرق” iyi davranışta bulunmayan anlamındadır. “خرقاء والمرأة” davranışlarını doğru bir şekilde yerine getirmeyen, verilen vazifeyi istenildiği şekilde eda etmeyen dişi anlamındadır (en- Nîsâbûrî, 1987, s. 43). Ayetteki kullanımı şöyledir:

Bir de cinleri Allah’a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı. Bilgisizce Allah’a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir (Enam, 100). Bu ayette “لَهُ وَخَزْفُوا” kelimesinin uydurmak anlamını içerdiğini görmekteyiz. Mücahit bu konuda ‘yalanladılar’ anlamında kullanıldığını söyler. Ebu Ubeyde bu kelimenin ‘icat etmek, türetmek, uydurmak’ anlamında kullanıldığını söyler. (en- Nîsâbûrî, 1987, s. 43)

Delilik tariflerinden biri de “المائق” tir. “ماق” filinden gelir. İsmi “الموق” dir (en- Nîsâbûrî, 1987, s. 44). Şairin bu kelimeyi kullandığı şöyle bir şiiri vardır:

وَعَرَّةٌ مَرَّةً مِقْ مِقْ

وَعَرَّةٌ مَرَّةً مِقْ مِقْ

“Bir defa insanın aldanması aldatanın işidir. Fakat iki defa aldanma delilik işidir.” (en- Nîsâbûrî, 1987, s. 44)

Deliliğin başka bir anlamı da “الممسوس” olarak verilmiştir. Cin’in çarptığı kişi anlamındadır. Ayette şu şekilde geçer: Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. (Bakara, 275)

“المخبل”, “المختبل” kelimeleri de delilik anlamlarını içerir. Sözlükte karmaşık hale gelen, birbirinden ayrılması zor olan anlamında kullanılır. Bu kelime A’şâ’nın şiirinde deli anlamında kullanılmıştır. Şiir şöyledir:

غيري وعلق أخرى غيرها الرجل

عَلَّقْتُهَا عَرْضاً وَعَلَّقْتُ رَجُلًا

من قومها ميت يهذي بها وهن

وعلقت فتاة ما يحاولها

فاجتمع الحبُّ حبًّا كلَّه خبيلٌ

وغلقتني أخرى ما تلامني

نانن ودانٍ ومخبولٌ ومختبلٌ

فكلنا مغرم يهذي بصاحبه

"*Tesadüfen ona âşık oldum, o da benden başka birine âşık olmuş. Âşık olduğu adamda başka birine âşık olmuş. Ona bir kız âşık olmuş. Deli gibi onu sayıklıyor. Hepimiz sevdalıyız uzak, yakın deli ve delirtilmiş halde herkes gönül arkadaşımı arıyor.*" (en- Nîsâbüri, 1987, s. 44)

"المستهتر, المهوس" kelimesi de sözcüklerde delilik anlamında kullanılmıştır. Şair şöyle demiştir:

المستهتر العاشق وجد برحاء

في وزدنا للخلي وجدأ وبعثا

"*Sevgiliye tutku gönderdik, umursamayan bu deli aşkın yorgunluğunu artırdık.*" Nîsâbüri bunu deliliğin bir ismi olarak ele almıştır. (en- Nîsâbüri, 1987, s. 43-49). Bunun dışında "الموسوس" de delilik anlamında kullanılan kelimelerden biridir (en- Nîsâbüri, 1987, s. 43-49). Vesvese kelimesinin delilik anlamında kullanılan bir isim olması vesveseci şairlerin deli şairler olduğunu bize göstermektedir. Araştırmamızın üçüncü kısmında vesveseci şairleri ele alacağız. Ayrıca "delirmek" eylemi insan dışındaki varlıklara da isnat edilmiştir. Mesela filiz sertleştiğinde, büyüdüğünde ve hacmi arttığında filiz delirmiş denilir. Burada bazı ağaçların da delilikle sıfatlanmış olduğunu görmekteyiz. Örneğin hurma ağacının uzaması ve yayılması durumunda deli hurma denilmiştir. Yine hayvanların da bu sıfatla sıfatlandığını görmekteyiz. Deve hızlandığında deli deve demişlerdir (en- Nîsâbüri, 1987, s. 43-49).

Kur'an'da cünûn kelimesi birçok anlamda kullanılmıştır."

"*Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü.*" (Enam, 76).

"*İblis hariç, o cindendi*" (Kehf, 50).

"*Allah ile cinler arasında soy bağı kıldılar (uydurdular)*" (Saffat, 158). Burada bu kelime "uydurmak" anlamında kullanılmıştır.

"Cinnet" kelimesi ayette delilik anlamında şöyle geçer: "*أولم يتفكروا ما بصاحبهم من جنة*" Peygamberde delilik olmadığını düşünmediler mi? (Araf, 184) Delilik anlamında kullanılan vesvese isminin Nas Suresinin 6. ayetinde kullanılmıştır.

Hadis- i şerifte de delilik veya cünûn kelimesi farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bunlardan birinde "omuzların vurulması" anlamını taşımaktadır. Hz. Peygamber (sav) : Deli iki omzunu vuran, her iki tarafına bakan, iki tarafa sallanarak yürüyendir. (İbnî Manzûr, 2012, XIII, s. 96-97) demiştir. Peygamber efendimiz bir gün bir topluluğun bir insanın üzerine toplandığını görmüş ve ne olduğunu sormuş, onlar da deli bir kişinin üzerine toplandığını söylemişler. Bunun üzerine Hz. Peygamber bunun musâb olduğunu, asıl Allah'a isyan edenin deli olduğunu söyler. (Hashûsî, ts., s. 53) Burada musap kelimesi sözlük anlamı olarak tarif edilebilir. Çünkü Hz. Peygamber burada bir tür hastalığa yakalanmaktan söz eder. 'Allah'a isyan edenin deli olması' olarak tanımlamak doğrudan bu kelimenin terim alanına girer. Yine bazı kitaplara baktığımız zaman Peygamber (s.a.s): "Allah'ın en sevmediği kişi ahmak olandır, Allah'ın o kişiye yasaklamış olduğu en değerli şey akıldır." demektedir. (Hashûsî, ts., s. 60) Böylelikle "ahmak" kelimesinin hadiste de delilik anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

Şerî alanda cünûn kelimesine baktığımızda karşımıza “bir şeye dönmeyi durdurmak” anlamı çıkar. Ve onun üzerine daha önce var olan hükmün düşmesi demektir. (Hashûsî, ts., s. 64)

Şiirde “cünûn” kelimesinin farklı anlamlara geldiğini görmekteyiz.

“الستر” yani perde, kapatma anlamında kullanılmıştır. Bu konuda Cahiliye şairi Lebid şöyle der:

حتى إذا ألقَتْ يداً في كافِرٍ وَأَجَنَّ عَوْرَاتِ التُّغُورِ ظَلَامُهَا

“Ta ki (güneş) elini çekip gidince kâfire(geceye) yerini bırakınca, gece yolun avretlerini karanlığıyla sakladı” (Lebid, 1962, VIII, s. 316).

Bazı şairlerde ise “cünûn” muhatabına gelen şiddetli hüzmün, musibet unutkanlığı olarak tarif edilir. Ebu Abdullah el- Veddahi şöyle demiştir:

يا غافلاً عما تجرُّ ضُلُوعِي أَنَسَيْتُ وَيَحْكُ عَيْرَتِي وَدُمُوعِي

“Ey gafıl neden benim göğsümü ağrıyorsun sana veyl olsun üzüntümü ve gözyaşlarımı unuttun mu?” (en- Nîsâbü’rî, 1987, s. 39)

Bazı şairlerde gençlik, çocukluk, şiddet, içki gibi durumları cünûn kelimesinin bir türü olarak açıklar. Şair bu konuda şöyle der:

ما العيش إلا في جنونِ الصِّبَا فمن تولى فجنونِ الفُدامِ

“Yaşam ancak gençliğin deliliğinde olur, kimin ki gençliği giderse o içkinin deliliğine gider.” (Câhız, 1950, VI, s. 244)

Şairlerden bazıları “cünûn” kelimesini açlığın şiddeti olarak, yemek isteme arzusu olarak tarif etmişlerdir. Bununla ilgili şairin ev sahibini küçümseyici sözü bulunmaktadır.

يا ذاهباً في داره جانياً بغير معنى وبلا فائدة
قد جنَّ أضيافك من جوعهم فأقرى عليهم سورة المائدة

“Ey evinde anlamsız ve faydasız gidip gelen! Misafirin aşırı açlıktan delirdi onun üzerine Maide suresini oku. (Hashûsî, ts., s. 95)”

Bu şekilde “cünûn” ile ilgili terimler çeşitlenmiş ve kullanıldığı alana göre farklı anlamlar içermiştir.

Terim olarak ise deliliğin genel tanımının yapılması zordur. Burada araştırmamıza faydalı olacak bazı anlamlara değineceğiz. Deli genel olarak topluma aykırı davranandır. Bundan dolayı peygamberlere de mecnûn denilmiş, peygamberler toplumda sevilmeyen ve toplumdan kovulan kişiler olmuştur. Çünkü peygamberler geldikleri toplumun inançlarına, akidelerine, âdetlerine kısacası Allah (cc)’ın şeriatına aykırı tüm değerlerine ihtilaf etmişlerdir. Ayetlerde peygamberlere yönelik suçlamalar da mevcuttur. “Onlardan önce Nuh’un kavmi de yalanladı ve onlar kulumuzu yalanlayıp “bu bir delidir” dediler.(Kamer, 9) O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi ve “Bu bir büyücü veya delidir” dedi. (Zariyat, 39) Yine başka bir ayette biz deli bir şair için ilahlarımızı bırakacak mıyız? (Saffat, 36) Bir diğer ayette; onlardan öncekiler de kendilerine gelen bütün peygamberler bir büyücüdür veya bir delidir, derlerdi. (Zariyat, 52) Ayetlerde de görüldüğü üzere Resullerin getirdiği mucizeleri ve bizzat Resulleri yalanlama ve delilikle suçlamanın nedeni onların âdetlerine ve inançlarına aykırı davrandıkları içindir (en-Neysabûrî, 2010, s.

29-44). Dünya ehline güzel sıfatlardan bazı sıfatlar yakıştırıldığı gibi akıllı olanlarına da delilik yakıştırması yapılmıştır. Hatta akıllı olan kişide de delilik bulunmaktadır. Hz. Peygamber (sav): "Kim gençliğini mâsiyede harcamışsa onun asıl deli olduğunu buyurur." Başka bir hadiste Resulullah (s.a.s): "Deli olan kişi Allah'a isyan üzere sabit olan kişidir." Der. (en-Neysabûrî, 2010, s. 29-44).

Kelâmî bir terim olarak bu kelimenin anlamında hadislere ve Kur'an'a aykırı bir durum yoktur. Kelâm ehli delilik kelimesine yeni anlamlar yüklemiştir. Süfyan Sevri'nin bu konuyla ilgili sözü meşhurdur. Ona deli kimdir? diye sorulduğunda o da: "Kim ki doğrusunu yanlışından ayırmazsa o delidir" der. Ehli kelimadan başka bir kişiye kim mecnûn diye sorulmuş O da; "Kim ki dünyası iyi olduğu halde dini eksik olursa ve bunu umursamazsa o delidir." der. Başka birisine kim delidir diye sorulmuş, o da şöyle demiştir: "Kim ki kendi ruhu için bir saat te'min etmeyip dünyasını yapmaya yönelirse o delidir." Der. Bu anlamda Muhammed b. Sait b. Sehl et- Tâci (Tâhi) şöyle bir şiir söyler.

به مؤمنين فإنا لنوکی
ولسنا نخاف فإنا لهلكي
خلقنا لأمر فإن لم نكن
وإن نحن كنا به مؤمنين

"Biz bir iş için yaratıldık eğer o işe inanmazsak biz deli olmuşuz.
Eğer biz ona inanıyorsak ve eğer korkmuyorsak biz helaktayız."

Bunun gibi Abdullah b. Muhammed b. Aişe ondan rivayet edildiğine göre böyle bir söz söylemiştir:

فذاك مجنون وإن قيل عاقل
ومن كانت الدنيا هواه وهمه

"Kim ki dünya onun hevâsı ve derdi olursa ve delidir akıllı denilse de."

Bu kullanımlarda da görülen deli kelimesi terim anlamı dünyaya bağlanma, ahireti için bir şey yapmamaktır. (en-Neysabûrî, 2010, s. 35-36)

Tasavvufi anlamda da delilik tanımları mevcuttur. Buradaki anlamlar deliliği İlahi zata bağlanmaları kapsamında ele alınmıştır. Tasavvufi anlamda nefislerini helal şeylerden haram bırakma bir yönüyle kendi nefisini mahrum bırakma anlamları çıkmaktadır. Mecânin Aşk-ı Arab-i kitabının yazarı Melih el-Hezeli şöyle der: "Kendim gibi ayrılığın sevgisinden delireni, benimle aynı sevgiyi hissetmeyen birine ulaşmadığına ağlayan birini görmedim." (el- Hezelî, 1993, s. 9)

Burada açıktır ki din alanı delilerin sıfatlarını çeşitlendirerek ayırmıştır. Fakat sosyal alanda deliliğe uyan sıfatların bize bildirilmediğini yani mecnûnluğun sıfatlarını ölçebilecek kıstasların konulmadığını görmekteyiz. (Hashûsî, ts, s. 54)

Deliliğin türleriyle ilgili olarak ise İbn-i Ziya şöyle demiştir:

"Delilik bir seviyede değil delilik için dereceler vardır." Başka bir şair şöyle der:

"Bir servete eriştiğinizde onunla sevindiniz ve onu harcadınız ve delilik için türler vardır." Aşkta ve sevgide abartı da delilik kavramı kapsamında değerlendirilmiştir. Bazılarının düştükleri aşktan dolayı şeriatın koyduğu kurallardan uzaklaşıp şarkılar söylemesi ve alışılanın dışına çıkması, delilikle nitelendirilebilecek davranışlarda bulunması durumu da deliliğe işaret etmektedir. bu tür davranışlarda bulunanlara "deli" denilir. Zemahşerî: "Sevgi onun kalbini delirtti." derken deliliği onu bozdu anlamında kullanmaktadır (el Hemedânî, ts. s. 21). Bu durumda insanda bu şekilde ortaya çıkan her şeyin aşktan

çıktığını, onun asıl kaynak ve tetikleyicinin aşk olduğunu görmekteyiz. Bu konuda Sokrates'e dayandırılan bir söze göre;

"Aşk deliliktir. Ve onun türleri mevcuttur." Burada Sokrat aşk ve deliliğin birbiriyle uyumlu olduğunu, farklı gibi görünen bu iki şeyin aslında bir öge gibi düşünülmesi gerektiğini, bu iki şeyin bir anlamda toplandığını bize açıklar. Bu şekilde "aşk" deliliğin bir türü olur. Ve vesvesenin bir çeşidi olur. Özellikle İbn-i Cevzî vesvesenin deliliğin bir türüne benzediğini söyler. Hipokrat aşkın kalpte doğduğunu hırsan maddeleri içerdiğini söyler. Bu hırs her çoğaldığında kişinin heyecanı, ısrarı, endişenin şiddeti ve uyumama artar. Bu durumda kan hücreleri ölmeye başlar. Kan siyahlaşmaya başlar. Ve bununla safra kesesi de siyahlaşmaya başlar. Siyahlaşmanın çoğalmasıyla beraber düşünce bozukluğu, akılda eksiklik ve konuşmada bozukluk meydana gelir. Olmayı talep etme, olmayı dileme gibi durumlarla beraber artık deliliğe dönüşme eylemi gerçekleşir. Bu anlamda yazarlar ve âlimler aşk için seviyeler belirlemişlerdir. Bu aşk seviyelerine uyumlu olarak sıfatlar ve tanımlar belirlemişlerdir. Ve bunlardan birisi İbn-i Hazm'dır. Bedende hastalığın artması (aşk, aşırı sevgi) durumunda kalbin yarasının da büyüyeceğini, görmenin bozulup aklın tükeneceğini söyler. Aşktan gözün kör olma durumunu ifade eder ki bu da şöyledir: Mudleh (aşktan çılgına dönmüş), kara sevdalı, tutku ile bağlanan, (mustehtir) umursamayan, zibidi, muheyran, (hayret eden), muteyyem (sevdalı) olur. Ayrıca teteyyumu da aşkın son hali olarak görürler. Bundan sonra zaten büyük hastalık veya delilik gelir. (Hashusî, ts, s. 109-114)

3. Deliliğin Edebiyatla İlişkisi

Delilik kavramını tanımlarken toplumun genel kabullerinin dışına çıkma, adetlere aykırı davranma olarak belirtmiştik. (Hashusî, ts: s. 10-11) Burada farklı edebiyatlar açısından incelediğimizde bu ilişki daha net bir şekilde ortaya çıkar. İslam edebiyatında delilikle bağı olan ilk eserlerden biri Leyla ve Mecnûn'dur. Mehmet Narlı bu durumu şu şekilde ifade eder:

"Bu hikâyeye, öncelikle, insanın doğal ve güçlü duygusu aşkın, Arap kültüründeki görünüşlerinden biridir. Âşık her zaman tutkuludur; aşk her zaman kendisine yönelmeyi zorunlu kılar. Bu yüzden de aşkın ve aşğın bir arada bulunmadığı her hayat biçimi, kültürel normlar yüzünden normal dışılığı, ötekiliği ve aykırılığı içinde taşır. Bu farklılık ve aykırılık hikâyelere, şiirlere geçerek dile dolayısıyla hafızalara yerleşir."

Aşkın hallerinden biri de delirme halidir. Leyla ve Mecnûn hikâyelerinde bu işlenmiştir. Nitekim mecnûn elbiselerini yırtan, insanlar arasında barınmayıp çöllere düşen bir karakter olarak hem şiirde hem de hikâyede görülmüştür. Edebiyatta yer edinmiş aşk deliliği bazı âlimler tarafından dine aykırı görülmüştür. Bunlar bu tür deliliklerin ahlaka ve ahkâma aykırı olduğunu, mü 'minin kalbindeki Allah inancını bozduğunu ileri sürmüşlerdir. (Narlı, 2013, s. 54-55)

Delilik tarihine göz attığımızda deliliğin edebiyatla ilişkisini daha net bir şekilde anlamaktayız. Aşkın bir ilişkinin de ötesinde deliliğin edebiyatın merkezinde yer aldığını görürüz. Farslarda tiyatrodaki en sahi ve doğru karakteri canlandıran delilik karakteri, Avrupa edebiyatında da tiyatrodaki, hikâyede, söylevde, bilgin edebiyatında yer bulmuştur. Burada deliliğin Avrupa edebiyatına XV. yy. sonlarında musallat olduğunu görmekteyiz. (Foucault, 2006, s. 40-41) Yine delilik kavramının Türk edebiyatındaki hikâyelerde yer aldığı gibi Osmanlı şiirinde kullanıldığı hatta çeşitli delilik kavramlarının olduğu ve bunların şiirlerde kullanıldığı da bilinmektedir. (Narlı, 2013, s. 58-63)

Edebiyatın merkezinde yer alan "delilik" sıfatı, sanatçıya göre de sanatçı ile deli arasında açık ya da örtülü bir bağıntı bulunmaktadır. Bunu biraz daha ileriye götürürsek sanatçılıkla delilik arasında zorunlu bir ilişki mevcuttur diyebiliriz. Batı sanatında Platon'un sanatçıda bulunduğu şey "Kutsal Delilik" düşüncesi aslında sanatçı ile delilik arasındaki ilişkiyi net bir şekilde açıklamıştır. Modern dünyada merkeze alınan sanatçıların delilikle ilişkilendirildiğini görmekteyiz. Sadece şair değil aynı zamanda ressam ve yazarları da bunların arsında sayabiliriz. (Narlı, 2013, s. 60)

Gerek İslam gerek Türk gerekse Avrupa edebiyatlarında deliliğin önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz.

4. Abbasi 1. Asır deli şairler

Deliliğin genelde edebiyatta özelde şiirde yer aldığını gördük. Bu bölümde Abbasilerin 1. Asrında şiirde etkili olan delilik ve vesvese olgusunu ele alacağız.

Aslında insanlık tarihi, bir delilik tarihi olarak adlandırılabilir. (Echard Tolle, 2006, s. 9) Delilik olgusu bir tür zihin ve ruh hastalığı olarak kabul edilmektedir. Başlangıçta çeşitli batıl inançlar çevresinde açıklanmış olan delilik olgusu zaman içinde toplumdaki dışlanma, alay konusu olma, hor görülme, hapsedilme gibi olumsuz yaklaşımlar geliştirmiştir. (Bozkurt, 2015, s. 1) Abbasi şiirlerinde delilik olgusu görülmektedir. Biz burada delilik olgusu görülen şairlerden bazılarını iki kısımda incelemeye çalışacağız. İlk kısımda deliliğin bir ismi kabul edilen vesveseci şairleri ve ikinci kısımda ise ruhsal nedenlerden dolayı şeriatın ahkâmlarına ve toplum ahlakına aykırı davranan ve bu konuda şiir yazan gazel el fahiş şairlerini ele alacağız. Öncelikle bu asırda yaşamış deli şairlere genel olarak değinmemiz yararlı olacaktır.

Ebu'l- Kasım En-Neysabûrî kitabında bazı deli şairleri zikretmiştir.

Ebu Ata Said el-Mecnûn: Sadun lakabıyla ünlenen şair Basra doğumludur. Abbasi halifelerinden Mütevekkil döneminde yaşamıştır. Deli akıllı şairlerdendir. Şiirlerinden biri şöyledir:

وما قلت قولا جنت فيه بمنكر	أقول وفي قولي بلاغ وحكمة
ولا تدخلوا الحمام إلا بمنزر	ألا يا عباد الله خافوا إلهكم

*"Ben diyorum, sözümde belagat ve hikmet vardır,
Kötü bir şey söylemedim,
Ey Allah'ın kulları ilahımızdan korkun,
Hamama peştamalsız girmeyin."*

Başka bir şiirinde şöyle der:

ويعمى عن العيب الذي هو فيه	أرى كل إنسان يرى عيب غيره
ويبدو له العيب الذي بأخيه	وما خير من تخفى عليه عيوبه
وما يعرف السوءات غير سفيه	وكيف أرى عيباً وعيبي ظاهر

"Her insanın başkasının ayıbını gördüğünü görüyorum. Kendi ayıbını görmekten kördür, başkasının ayıbını görüp kendi ayıbını örten insanda hayır yoktur. Benim ayıbım açık iken nasıl başkasındaki ayıbı göreyim,

Ancak sefih olanlar insanların avretlerine bakar" (en- Nisâbü'rî, 1987, s. 114-206).

Ebu Vuheyb Behlûl bin Amr bin el- Muğîre el- Mecnûn: Kufeli olan şair deli şairlerden olup Harun Reşit döneminde yaşamıştır. Şiirlerinden biri şöyledir:

ولا تنام عن اللذات عينا	يا من تمتع بالدنيا وزينتها
تقول الله ماذا حين تلقاء ؟	شعلت نفسك فيما لست تدرکه

"Ey dünyaya ve onun ziynetinden faydalanan,

Gözü lezzetlere doymayan,

Nefsini anlayamadığın işlerle meşgul ettin.

Allah'la karşılaştığında ona ne diyeceksin?"

Başka bir şiirinde şöyle der:

تنح عن خطبتها تسلم	يا خاطب الدنيا إلى نفسها
قريبة العرس من الماتم	إن التي تخطب غدارة

"Ey dünyayı kendi nefesine isteyen, istediğinden uzaklaş teslim ol. Gaddarı kendisine isteyen nişanlayan, düğün ile matemün birbirine yakındır."

Annesi bir gün ona bana delilerin sayısını söyle demiş o da şu cevabı vermiştir:

"Sus, oğlun onlardan!" (en- Nisâbü'rî, 1987, s. 114-206).

Ebu'l- Hasan Aliyyân el Mecnûn:

Kufeli olan şair deli şairlerden olup Harun Reşit döneminde yaşamıştır. Şiirlerinden biri şöyledir:

إذ لمولاهم أجاعوا البطونا	أفلق الزاهدون والعابدوننا
فمضى ليلهم وهم ماجدوننا	أقرحوا الأعين العزيزة شوقاً
زعم الناس أن فيهم جنونا	خبرتهم مخافة الله حتى

"Züht ehli ve ibadet edenler kurtuldu, onlar Allah sevgisinden karınlarını aç bıraktılar, ağlamaktan gözleri yara oldu, onların geceleri secdeyle geçti, Allah korkusu onları öyle bir hayret ettirdi ki, insanlar onların deli olduğunu iddia ettiler."

Ali'et- Tai'nin şairle ilgili şunu söylemiştir: "Aliyyân el Mecnûn'u gördüm, Çocuklar onun arkasından koşuyorlardı. Bir adam ona Ey deli dedi. Bunun üzerine o şu şekilde cevap verdi:

"Deli Allah'ı tanıdıktan sonra onu terk edendir!" (en- Nisâbü'rî, 1987, s. 114-206).

Kudeys'i-l Matuh: Basralı olan şair Mütevekkil Döneminde yaşamıştır. Aklını yitirmiş vesveseci şairlerdendir. Abdullah ibn-i Kumîsi'den rivayet edildiğine göre ensardan bir adamın Kudeys' şöyle dedi: " Ey Kudeys! Sen sabahtan akşama kadar koşuyorsun akşamlarını bedeninin ağırlıyor mu? O da:

Akşam olduğunda, acıdan dolayı bir o yana bir bu yana dönüyorum. Adam şikâyet ettiğin şeyden bana bir şiir okuyabilir misin dediğinde,

“Ey gafilin oğlu seni cevapladım.” Adam “Ensar’ın efendilerinden olduğum halde bana küfür mü ediyorsun” dedi. Bunun üzerine Kudeys şöyle dedi: “Kavmin seni başka bir efendiye ulaşmaları için kendisine önder kıldı. Aslında sen efendi değilsin.” (*en- Nîsâbûrî*, 1987, s. 114-206).

Hayyân İbn-u Hantum: Basra ehliendir. Akıllı deli şairlerdendir. Bir şiirinde şöyle demiştir:

وحطت على شوق القوم وراحله	فهام بحب الله في الفقر سانحاً
وخاف وعيد الله فالحق شاغله	نهاه النهى وارتاع للخوف باطنه
فأثبت زرعاً لم تجف سنابله	فلما جرى في القلب ماء يقينه

“Allah’ın aşkıyla çöllerde bağırarak dolaşan, binekler dönüş özlemine indi, aklı durdurdu, kalbi korkudan titredi, Allah’ın azabından korktu onu hak meşgul ediyor. Kalbinden su yürüdüğü zaman yani iman girdiği zaman, bir bitki yeşerdi ki asla kurumayacaktır” (*en- Nîsâbûrî*, 1987, s. 114-206).

Mus’âb el Muvesves: Bağdatlı olan şair vesveseci şairlerdendir. Şiirlerinden biri şöyledir:

ه يزداد في الحب إن هبت عزا	وذى نخوة قد براني هوا
وقد كان من قبل ذاك اشماًزا	فما زلت بالمكر حتى اطمأن
وكنت لأمثاله مستفزاً	وأقبلت بالكأس أعتاله

“Gurur sahibinin hevâsı beni yordu, aziz olmak istediğimde sevgimi artırıyorum. Hala hile yapıyorum ki benden emin olsun, bundan önce benden nefret ediyordu. Onu içkiyle aldatıyorum, onun gibileri benden kaçıyordu” *İbnû Mu’tez*, ts., s. 385-386).

El Butayn: Humuslu olan şair Halife Harun Reşit döneminde yaşamıştır. Uzun boylu olduğu için görenler ondan korkardı. Uzun boylu olmasının yanında son derece çirkindi. İnsanlar onu şeytana benzetirdi. Bununla beraber fasıktı. Fasıklığını gizlemiyordu. Onun için “Allah’ın yaratıkları arasında en ahmağı” denilirdi. Fakat iyi bir edebiyatçıydı.

لم يأل في مرتقاه مرتفعا	الله قلب سما بحبكم
ولا سعى في سلوحين سعى	لم يضع الحب غير موضعه
وصار أمرى لأمره تبعاً	أحببت قلبي لما أحبكم

“Allaha yemin olsun sizin sevginizle yücelen bir kalp vardır. Bu yükselişinde sizden makam ve mevki istemiyor. Sevgiyi yerini koymadı kendi koşuşturmasında unutmaya çalışmadı. Kalbimi sizi sevdiğim zaman sevmeye başladım ve kalbime tabi oldum” (İbnû Mu’tez, ts., s. 247-251, 385).

Ebu Dulame Zend İbnü’l Cevni: Abbasi halifelerinden Mehdi döneminde yaşamıştır. Kufelidir. Akıllı delilerdendir. Kendi şiirinde yeni bir tarz ortaya koydu. Bu tarzı devam ettirdi. Şiirinde şaka yapma, küçük düşürme, ahmalık gibi unsurlar belirgindir. Şiirlerinden bir tanesinde şöyle geçmektedir.

يا أم عبيده	أبلغني سيدتي بالله
— وإن كانت رشيدة	أنها أرشدها الله
— رج للحج وليده	وعدتني قبل ان تخ
ست بعشرين قصيده	فتأنيست وأرسل
ت لها أخرى جديدة	كلما أخلقن أخلف
د فراشي من قعيده	ليس في بيتي لثمهي
ساقها مثل القديدة	غير عفاء عجوز
ت طري في عصيده	وجهها أقبخ من حو
مثل عرسي بسعيده	ما حياة مع أنثى

“Ey Ubeyde’ nin annesi (cariye) hanıma bildir,
Allah onu olgunluğa erİştirdi, olgunluğu artırdı,
Hacca gitmeden önce bana bir cariye sözü verdi,
Ben yavaş davrandım yirmi kaside gönderdim.
Her sözünden döndüğünde kendisine yeni bir kaside gönderdim,
Benim evimde yatağı serecek kimse yok,
Zayıf, ayağı sakat olan annem dışında,
Yüzü ezilmiş yunus balığı etinden daha çirkindir,
Ben hayatımdaki bu kadınla mutlu değilim. Yani böyle kadınla bir hayat yok...”(Neccar, 1997, s. 319-323).

Ebu'l- İcl: Abbasi halifelerinden Mütevekkil döneminde yaşamıştır. Şamlıdır. Eli şairlerden kabul edilir. Geçimini sağlamak için ahmak olmayı seçti. Şiirlerinden birinde şöyle demektedir.

وهي من عقلهم أذ وأخلى	عذلوني على الحمافة جهلاً
ل لساروا إلى الحمافة رسلاً	لو لقوا ما لقيت من حرفة العق
يا أبا العجل مرحين وسهلاً	أذعن الناس لي جميعاً وقالوا
سيدا أتقى ورأسا ورجلاً	فيها لاعدمتها صرت فيهم

“Beni ahmaklığımdan dolayı bilmeyerek kınadılar,
Bu ahmaklık onların aklından daha tatlı ve daha lezzetli,
Eğer benim aklın bozulmasından karşılaştığımla karşılaşsalardı,

Topluca ahmaklığa giderlerdi, ahmak olurlardı,
 Bütün insanlar bana boyun eğerek dediler ki,
 Ey Ebu'l- İcli merhabalar ve hoş geldin,
 Ben ahmaklığı kaybetmedim ve onda yürüdüm,
 Ahmaklıkla topluma efendi oldum. Benden korkar oldular, her işini yapar oldum. Yani ben toplumun her şeyi oldum" (Neccar, 1997, s. 333).

İbn-u Cüdeyr: Bağdatlı şairlerdendir. Halife Vâsık döneminde yaşamıştır. Deli şairlerdendir. Onun şiirlerine baktığımızda bu durum mevcuttur.

حماقتي ليس تخفى	أنا المخبل صرفا
يزيدني الخبل حرفا	أنا الذي كل يوم
وشجوا الرأس نقفا	فعاجلوا نسي بطم

"Ben zır deliyim ahmaklığımı saklamam,
 benim deliliğim ve bozulmam gündün güne artıyor,
 Beni tokatlamak için acele edin ve başımı kırın" (Neccar, 1997, s. 319-343).

Bu şairlerin dışında Ebu'l Muhaffef de deli şairlerdendir. Halife Me'mun Döneminde Bağdat'ta yaşamıştır. Ayrıca deli şairler arasında sayılan El Kenteci, Ebu'l İber, Ebu'd- Dik, Feliti'l Mecnûn, Sehl b. Ebi Mlik el Huzai, Bekârî'l- Mecnûn, Ebu Hayye'n- Numeyri yine bu dönemin şairlerindendir. Bunların dışında da deli şairler bulunmaktadır. (Neccar, 1997, s. 49-390)

Burada ise vesveseci şairlerden Mani Müvesvis, Ca-i Ferân el- Müvesvis'in hayatı ve şiirleri; gazel el-fahiş türünde şiirler yazan şairlerden Beşşar b. Burd, Ebû Nuvâs el-Hasen b. Hâni' inceleyeceğiz.

Vesveseci şairlerden Mani el Müvesvis:

Adı Muhammed b. Kasım'dır. Künyesi Ebu el Hesen Mısırî'dir. Mısır 'dan geldiği söylenilir. Geçmiş ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. İsfahani onun Mani (İbnü'l Manzûr, 1981, III, s. 538) lakabıyla meşhur olduğunu söyler. Bazıları Manni diyerek "nun" harfini şeddelendirir. Tam olarak bu lakabın niçin verildiği bilinmemesine rağmen Bağdat'ta iken bu lakabı aldığı söylenilir. Müvesvis lafzı ise sözlüklerde farklı anlamlara gelmektedir. Düzensiz konuşma, aklın hastalanması, dehşetlenmesi durumu gibi anlamlar taşır. Ayrıca ahlaksal bozulma, hayatını boş işlerde harcadıktan sonra pişmanlık hali gibi hallerin insanı vesveseye sürüklemesi olayı olarak açıklanmıştır (Mısırî, 1988, s. 11).

Bu şair Bağdat'a Sultan Mutevekkil zamanında gelmiştir. Bağdat'ta 254 h. vefat ettiği söylene de tam olarak ne zaman öldüğü bilinmemektedir. Bağdat'ta on seneye yakın yaşamıştır Muberrid'in el- Fazıl kitabında nakledilmiştir.

Şairin ailesi ve nasıl geçindiğiyle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Muhammed b. Abdullah Tahir ona hayatı boyunca bir maaş bağlamıştır. Şiiri karşılığında herhangi bir şey almayan şair, hayatında daima az ile yetinmiş, kendisine hibe edilen az miktar maaş ile geçimini sağlamıştır. Mütevazı ve izzetli bir hayat sürdürmüştür. Emir Ebu Delef Uclî ona on bin dinar verilmesini emrettiği zaman bunu kabul etmemiş ve yarım dirhem Şam tatlısını almaya yeterli olduğunu söylemiştir (Mısırî, 1988, s. 13-14).

Bu dönemdeki sosyal yaşantıya baktığımız zaman kişi sosyal anlamda tam bir hürriyete sahiptir. Duygusal olarak eğilimlerin olduğu bir dönemde yaşayan şair için herhangi bir sevgili zikredilmemiştir. Bu dönemin diğer şairlerine baktığımız zaman da sevgililerin isimlerini zikretmedikleri görülmüştür (Mısıri, 1988, s. 16).

Şairin çalkantılı hayatı, vesveseci ve deli aklı şiirine yansımıştır. Şiirine baktığımız zaman delilik olgusu açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Mani zeki, akıllı bir şairdi. Güzel davranışlarıyla ve inceliğiyle diğer insanlardan ayrılırdı. Bazı şiirleri sefih, ahlâka aykırı, utanmaz, küfür içermesine rağmen beraberinde olduğu kimselere karşı zarifti. Gerçek anlamda deli olmayan akıllı olan şairlerdendi. Ne söylediğini çok iyi bilirdi. Kendisini deliliğin bir türü olan “vesveseci” olarak tarif etmiş olan şairin şiirinde de bu olgu etkisini göstermiştir.

سَلِي عَائِدَاتِي فَأَبْصُرَن كُرْبِي	فَإِنْ قَلْتُ قَدْ حَابَيْتَنِي فَاسْأَلِي النَّاسَ
فَإِنْ لَمْ يَقُولُوا مَاتَ أَوْ هُوَ مَيِّتٌ	فَزَيْدِي إِذَا قَلْبِي جُنُونًا وَوَسْوَاسًا

“Arkadaşlarım sor ve benim musibetime bak eğer desen ki Mani beni sevdi insanlara sor. Eğer sana o öldü ve ölü demezlerse o zaman kalbimde delilik ve vesvese çoğalmıştır.” Bu şiirde delilik ve vesvese kavramları birlikte kullanan şair bir başka şiirinde şöyle der:

مِنَ الصَّبَاءِ صِبَاءٌ هُمُّهَا السَّخْبُ	تَرَعَى الْقُلُوبَ وَفِي قَلْبِي لَهَا عُشْبُ
أَفْدِي الصَّبَاءَ اللَّوَاتِي لَأَقْرُونَ لَهَا	وَخَلِيهَا الدَّرُّ وَالْيَقُوتُ وَالذَّهَبُ
يَا حَسَنَ مَنْ سَرَقَتْ عَيْنِي وَمَا تَنْتَهَبُ	وَالْعَيْنُ تَسْرُقُ أَحْيَانًا وَتَنْتَهَبُ
فَتِلْكَ مِنْ حَسَنٍ عَيْنِيهَا وَهَبْتُ لَهَا	قَلْبِي لَوْ قَبِلْتُ مَنِّي الَّذِي أَهَبُ

“Ceylanlardan bir ceylandır derdi kolyedir (süs eşyası). Kalplerde otlanırlar ve benim kalbimde ot var, kendisinin boynuzları olmayana kendimi feda edeyim. Ve süsleri inci, yakut ve altındır. Bu güzelliğinden dolayı benim gözümü çaldı ve farkına varmadım. Ve göz bazen çalınır ve yağmalanır, güzel gözlerinden dolayı ona kalbimi hibe ederdim eğer benden bunu hibe olarak kabul etseydi” (Mısıri, 1988, s. 45).

Gökyüzüne doğru yakınlıkla sevgi ve tutkudan nasıl bir hâle geldiğini anlatmak ve şikâyetle bulunmak için şöyle demiştir:

بِكْفَيْكَ تَقْلِبُ الْقُلُوبَ وَإِنِّي	لَفِي تَرَحٍّ مِمَّا أَلَا فِي فَمَا ذُنْبِي؟
خَلَقْتَ وَجُوهًا كَالْمَصَابِيحِ فَتَنَةٌ	وَقَلْتَ أَهْجُوهَا عَزَّ ذَلِكَ مِنْ خُطْبٍ
فَإِنَّمَا أَبْحَثُ الصَّبَّ مَا قَدْ خَلَقْتَهُ	وَإِنَّمَا زَجَرْتُ الْقَلْبَ عَنْ لُوعَةِ الْحَبِّ

“Senin elinde kalpleri döndürmek ve ben her gün yaşadığım bir derdim var benim suçum ne? Bir yüz yarattın ki ışıklar gibi aklı baştan alıyor ve bundan uzaklaş dedin. Bu çok zordur. Sen yağmurun yağmasını serbest bıraktın neden kalbi aşırı sevginin acısını engelledin” (Mısıri, 1988, s. 45).

“İslam şeriatı ve toplum ahlakına aykırı olmasına rağmen Mani el- Muvesves’in erkeklere gazelleri de bulunmaktadır. Bu da delilik olgusunun şiirine yansıdığını göstermektedir.” Burada bu beyitlerden bazıları şu şekildedir.

وَطَوَّلُ شَوْقِي إِلَيْهِ جِئِنَ أَذْكَرُهُ دَنْبِي إِلَيْهِ خُضُوعِي جِئِنَ أَبْصَرُهُ
 إِلَّا وَمِنْ كِبْدِي يَقْتَصُّ مَخْجَرُهُ وَمَا جَرَحْتُ بِطَرْفِ الْعَيْنِ مُهْجَتَهُ
 وَإِنْ رَمَاتِي بِدَنْبٍ لَيْسَ يُعْفِرُهُ نَفْسِي عَلَى نُخْلِهِ تَفْدِيهِ مِنْ قَمَرُهُ

“Benim suçum onu gördüğümde boyun eğiyorum, onu hatırladığımda özlüyorum, göz ucuyla da olsa onu yaralamadım ama o çiğirimden kısas alıyor. O ayı versem dahi cimridir” (Mısrî, 1988, s. 60).

فَحَافَاتِهَا بِيضٌ وَأَوَسَاطُهَا حَمْرُ لَهُ وَجَنَاتٌ فِي بِيَاضٍ وَحُمْرَةٍ
 زَجَاجٌ أَجِيلَتْ فِي جَوَانِبِهَا الْخُمْرُ رِقَاقٌ يَجُولُ الْمَاءُ فِيهَا كَأَنَّهَا

“Onun beyaz ve kırmızı yanakları var kenarları beyaz ortası kırmızı, inceliğinde su dönüp dolaşüyor sanki bir camdır her iki tarafında içki var.” (Mısrî, 1988, s. 59)

قَوْمٌ لَقِيلٌ: اقْعُدُوا يَا آلَ عَبَّاسِ لَوْ كَانَ يَفْعُدُ فَوْقَ الشَّمْسِ مِنْ كَرَمِ
 إِلَى السَّمَاءِ فَأَنْتُمْ سَادَةُ النَّاسِ ثُمَّ ارْتَفَعُوا فِي شُعَاعِ الشَّمْسِ كُلِّكُمْ

“Ey Abbas ehli size kavminizin cömertliğinden dolayı, güneşin üzerine oturmak size yakışıyor. Sonra güneşin ışınlarında semaya yükselin siz insanların efendilerisiniz” (Mısrî, 1988, s. 68).

Vesveseci şairlerden Caî Ferân Muvesvis hayatı ve şiiri:

Asıl adı Caî Ferân el- Muvesvis b. Ali b. Esfer b. Sırrî b. Abdurrahman el- Anbarî'dir. Bağdat'ta doğmuş, Semere'de ikamet etmiştir. Babası Horasan ordusuna mensup bir askerdir. Babası onun bazı cariyeleriyle beraber olduğunu görünce onu kovmuştur. (İbnû'l- Mu'tez, 2009, s. 382) Babasının ölümünden sonra onun mirasını almak istemesine rağmen mahkemedan istediğini almamıştır. Bundan dolayı kara talihine yenilmiş, vesveseye düşmüştür. (el- İsfehânî, 1994, XX, s. 188) Müvesvis, vesveseye kapılan olup kendisinde delilikten bir parça bulunan demektir.

Şair, Ebu Delef ve el- Mutevekkil ile aynı çağda yaşamış ve aralarında mizahi hikâyeler oluşmuştur. (Revdan, 2001, s. 108) Caî Ferân vesveseci kimliğe bürünmüş, karışık bir ruh hali olan bir kişiliğe dönüşmüştür. Onunla ilgili rivayetlerde şairin vesvese ile sıfatlanmasına rağmen her zaman bu hal üzere bulunmadığını göstermiştir. Şair vesveselerden uyandığı zaman akli başına gelip normal bir insan gibi davranmıştır. Vesveseci durumu konuştuğu zaman kelimeleri birbirine karıştırmaya neden olmuşsa da şiir söylerken doğrudan, net ve pürüzsüz bir şekilde söyleyebilmiş bu açıdan Müvesvis, Ebu Hayyân' a benzetilmiştir. (en- Nisâbü'rî, 1987, s. 355)

Eski müellifler deli şairlerle ilgilenmiş, deli şairler olarak kitaplarında onları delil olarak göstermişlerdir. Bu şairlerin zenginliğe ulaşmak ve belaların üstesinden gelmek için delirdiklerini ve ahmaklaştıklarını söylemişlerdir. Bu konuda tasavvuf ehlinde böyle davrananları da ele almışlar, mala ve servete erişmek için bu yola başvuran âlimleri de zikretmişlerdir. Caî Ferân'ın bu konuda sırf mal ve servete nail olması için değil de gerçekten hasta olduğu ihtimali daha yüksektir. Bu ihtimali onun hakkındaki haberlerde doğrulamaktadır. Hasta olduğu dönemde tek başına evinde kalan şair gece boyunca durup dönmekte ve ona hayalet ruhlar musallat olmaktadır. (el- İsfehânî, 1994, XX, s. 190)

Caî Ferân'ın Corci Zidan, Ferruh, Şevki Dayf gibi modern dönem tarihçileri tarafından ihmal edildiğini görmekteyiz. Fakat Fuat Sezgin bu şairden bahsetmiş, araştırmacı Ali el- Hakan-i Şuara-i Bağdat kitabında bu şaire yer vermiştir. (Neccar, 1997, II, s. 358)

Bize ulaşan şiirlerine göre şair, şiirinde mizahi, delilik ve küçümseme metodunu benimsemiştir. Bu metot diğer deli şairlerde de görülür. Caî Ferân da rızkın peşinden koşup genel olarak günlük geçimlerini zar zor sağlayabilen şairler gibidir. Şiirinde basit kelimeler, kolay anlaşılabilen üslûb ve basit bir dil kullanan Caî Ferân bundan şiir veznini de çıkartabilmiş öyle ki nazirede kendi döneminin şairlerinden daha üstün duruma gelmiştir. Vesveseyi şiirinde çokça kullanması onu diğer şairlerden ayırmıştır. Özellikle döneminin bazı şairleri Caî Ferân’ı kışkırdığı için insanların ona müvesvis gözüyle bakmasına ve onu küçümsemelerine neden olmuşlardır. Dönemin geçerli olan ahlâkında mal, mülk, makam önemli bir yere sahip olduğundan bu Caî Ferân’ın şiirinde yer almıştır. Sonraki zamanlarda şiirini biraz daha açmış yalnızlık, mahrumiyet, gurbet gibi duyguları da işlemeye başlamıştır. Bununla kendisini küçümseyenlerle yüzleşen Caî Ferân onlara meydan okumuştur. Ayrıca gazelde sertlikten daha yumuşak bir gazel tabirini ortaya çıkarmıştır. Daha çok vicdan da derinleşme olarak adlandıracağımız bu durum Halit Kâtîp ve Mani Muvesvis’te de görülür. (Neccar, 1997,II, s. 357)

Cahızı’n Beyan ve Tebyin’in de onun şiiriyle ilgili olarak şöyle bir hikâye geçer:

“Gördüm ki bir adam Ca-i Ferân El- muvesves’ e bir dirhem verip ondan Cim hakkında bir şiir söylemesini istedi. Bunun üzerine şunu söyledi:

كُلُّ هَمٍّ إِلَى فَرْجٍ	عَانِيِي الْهَمِّ فَاعْتَلِجْ
سِ وَبِالرَّاحِ تَنْفَرِجْ	سَلِّ عَنْكَ الْهُمُومَ بِالْكَأ

“Bana çalkalanan dert geldi, her dert sona erer, dertlerini içkiyle gider, sona erdir.” (Câhız, 1998, II, s. 227)

Ve şiirinden Ebu Tayyip Muhammed b. İshak el- Veşşa’dan bildirildiğine göre Abdullah b. Osman’ın babası Caî Ferân hakkında şöyle demiştir:

“Caî Ferân bir gün kayboldu ve sonra bize çıplak bir şekilde döndü şiir söylüyor ve çocuklar onun etrafında ona taş atarak onu küçümsüyordu. O da bize selâm verdi ve dedi ki: Ey Abdullah:”

بِمَجْنُونٍ عَلَى حَالٍ	رَأَيْتَ النَّاسَ يَذْعُونِي
وَفِرْعَوْنَ فِي الْإِقْبَالِ	وَلَوْ كُنْتُ كَقَارُونَ
جَمِيلاً حَسَنَ الْبَالِ	رَأَوْنِي حَسَنَ الْوَجْهِ
وَلَكِنْ هَيْبَةَ الْمَالِ	وَمَا ذَاكَ عَلَى حَقِّ

“Bu halimle insanlar beni mecnûn diye çağırıyorlar, eğer makam olarak Karun ve Firavun gibi olsaydım, insanlar benim yüzümü, görünüşümü, aklımı güzel bulurlardı, görürlerdi, insanların bu muamelesi hak olan değil, bu asıl değil, bu; malın kuvveti” (en- Nîsâbûrî, 1987, s. 188). Abdullah b. Süleyman Kâtîp babasından naklederek şöyle demiştir:

“Kendi evimin damından Caî Ferân evine bakıyordum. Caî Ferân evde yalnızdı. Ona hastalığı geldi. Gece boyunca evinde dönüyor ve şöyle diyordu:”

نَقَرَ عَنْهُ لَدَةَ النَّعَاسِ	طَافَ بِهِ طَيْفٌ مِنَ الْوَسْوَاسِ
وَلَا يَلِدُ عَشْرَةَ الْجَلَّاسِ	فَمَا يَرَى يَأْتِسُ بِالْأَنْسِ

فَهُوَ غَرِيبٌ بَيْنَ هَذِي النَّاسِ

"Vesveseden ona bir hayalet geldi onun uyku zevkini bozdu, insanlarla ülfet ettiği, insanlarla oturduğu görülmemiştir ve o bu insanlar arasında yabancıdır." (en- Nîsâbü'rî, 1987, s. 110)

Yine Ebu Delef' in meclisinde otururken onunla beraber olanlar, onu küçümseyenler ve onu delilikle itham edenlere şöyle demiştir:

أحياناً بوسواس	رَأَيْتُ النَّاسَ يَرْمُونِي
مَقَالَ النَّاسِ فِي النَّاسِ	وَمِنْ يَضْبِطُ يَصَاحِ
وَنَارِغُ صَفْوَةَ الْكَاسِ	فَدَعُ مَاقَالَهَ النَّاسِ
ادِ بِرٍ وَإِنْسَاسِ	فَتَى حَرًّا صَحِيحَ الْوَدِ
بِأَمْتَالِي وَأَجْنَاسِي	وَإِنَّ الْخَلْقَ مَغْرُورٌ
أَثُونِي بَيْنَ جَلَّاسِي	وَلَوْ كُنْتُ أَحَا مَالِ
عَلَى الْعَيْنَيْنِ وَالرَّاسِ	يُحِبُّونِي وَيُحِبُّونَ
—رَأَى النَّاسُ الْفُلَاسِي	وَيَدْعُونِي عَزِيزاً غِي—

"Bazen insanların beni vesvese ile taşıdıklarını gördüm, ey sahibim kim düzelterek insanların insanlar hakkındaki sözlerini? İnsanların söylediklerini bırak, içkiyi çoğalt, daha fazla iç, ben özgür bir gencim gerçek sevgi sahibiyim, iyilik ve ülfet sahibiyim, insanlar benim gibilerini aldatıyorlar, eğer ben mal sahibi olsaydım benimle oturmaya gelirlerdi. Beni selamlarlardı, severlerdi başımı ve gözlerimi öperlerdi. Ve beni şerefli biri olarak çağırırlardı, fakat iflas ettiğim için zelilim." (Revdan, 2001, s. 109-110) Bu şiiri söylerken bir grup insanlarla beraberdi daha sonra bazı ihtiyaçları gidermek için çıktı. Orada hazır bulunanlardan bazıları neden biz bu deliyle oturuyoruz o sarhoş olmadığı halde ona inanmıyoruz nasıl oluyor da sarhoşken ona inanalım dediler. Caî Ferân onların bu sözlerini duydu ve tamamen çıktı, çıkarken şöyle diyordu:

إِدْ تَغِيْبَ قَلِيلاً	وَنَدَامِي أَكْلُونِي
أَرَى الْعَرِي جَمِيلاً	رُزِعُوا أَنِّي مَجْنُونٌ
رُ فِي النَّاسِ مَنِيلاً	كَيْفَ لَا أَعْرَى وَمَا أَبْصُ
بِي فَخَلُّوا إِلَي السَّبِيلاً	إِنْ يَكُنْ قَدْ سَاعَكُمْ قُر
كُمُ اللَّهُ طَوِيلاً	وَأَتَمُّوا يَوْمَكُمْ سَرَّ

"Benimle oturanlar az bir süre onlardan ayrılırsam beni yiyorlar. (hakkımda konuşuyorlar) Benim deli olduğumu iddia ediyorlar çıplaklığın güzel olduğunu düşünüyorum. Nasıl soyunmam ki insanlar hakkı görmüyorlar ki... Eğer onlarla olmam kötülük kabul ediliyorsa beni bırakınlar, uzak dursunlar benden. Ve gününüzü tamamlayın Allah daima sizi mutlu kılsın." (Revdan, 2001, s. 109-110)

Gazeli fahişin deli şairlerinden Beşşâr b. Bürd hayatı ve şiiri

Asıl adı Ebû Muâz Beşşâr b. Bürd el-Ukaylı'dır. (ö. 167/783-84) Beşşâr b. Bürd b. Yercuh, Basra' da doğdu. Dedesi Yercuh Muhallâb tarafından savaş kölesi olarak alındığı için Beşşâr b. Bürd köle olarak doğmuştur. Beşşâr küçüklüğünden beri Basra dolaylarında şiir ve ilim halkalarına katılmış, Ben-i akil

aşiretinden fusha Arapçayı almıştır. On yaşına vardığında artık şiiri çok rahat söyleyebilmiştir. Şirine hicivle başlamış, şirinde en fazla hicve yer vermiştir. Başkalarını hicvettiğinden Beşşâr'ı babasına şikâyet etmişler babası bundan dolayı onu dövmüştür. Beşşâr babasına onlara şöyle de demiş: “Âmâ üzerine bir güçlük yoktur” (Nur 61.) Beşşâr'ı tekrar şikâyet etmeye başladıklarında babası onlara ayeti okumuş ve onlar; “Bürd'ün fıkhı Beşşâr'ın hicvinden daha kötüdür diyerek” oradan ayrılmışlardır. Beşşâr'ın Arapçaya olan tutkusu artmış, Beşşâr bundan dolayı çöllere yönelmiş, çölde bir müddet kalmış, dili anlamış, dilin ayrıntılarını kavramış ve çöl işlerinde ustalaşmıştır. (Dayf, 1966, s. 201-202) Beşşâr daha sonra Basra'ya dönmüş, Basra'da kalam, felsefe ve birbirinden farklı şiir halkalarına devam etmiştir. Medihdeki ilk kasidesini Abdullah b. Ömer b. Abdulaziz' e yazmıştır. Vasıl b. Ata ile aşırı bir bağlılığı bulunduğu için Vasıl b. Ata onu hükümdarların yanında övmüştür. (el-Câhız, 1950, I, s. 24) Beşşâr zındık sıfatıyla meşhur olmuş, Beşşâr'ın bu sıfatı insanların yanında alenen ilan ettiği de rivayet edilmiştir. Onun hakkında “Beşşâr'ın ben görmediğime ve hissetmediğime inanmam” dediği bildirilmiştir. Ve ayrıca hesaba, tekrar dirilişe, cennet ve cehenneme de inanmadığı ve mutezileyle de kişinin kendi fiillerinin cebri veya ihtiyarı olması hususunda ihtilafa düşmüş ve bütün fiillerin cebri olduğunu iddia etmiştir. (el- İsfehânî, 1994, II, s. 22-23) Bu görüşlerinden dolayı Mutezilî olanlar insanları ondan uzaklaştırmış ve insanları onu öldürmeye çağırmışlardır. (el-Câhız, 1950, I, s. 16- Dayf, 1966, s. 131-132)

Bu anlattıklarımızdan Beşşâr b. Bürd'ün sıradan biri olmadığı açıktır. İnsanlar onun sert mizacını Fars asıllı olmasına bağlamışlardır. Farklı kültürlerden birçok farklılığı nakletmiş, naklettiği yoğun ve farklı bilgilerden dolayı inanç açısından şüpheye düşmüştür. Abbasilerin devrimi başarılı olduktan sonra ırkçı olmaya başlamış, bunu Araplardan nefret derecesine vardırmasıdır. Çevresi kadınlarla, cariyelerle, şarkıcı kadınlarla dolu olan Beşşâr' ın şiirlerinde bu yaşamın izleri bulunmaktadır. (el- İsfehânî, 1994, III, s. 23-24)

Doğal olarak Beşşâr' ın kişiliği üzerindeki etkenleri tam olarak bilmeden onun nasıl bir ruh haline sahip olduğunu bilmeden onu delilik sıfatını vermek güçtür. Beşşâr' ın kişiliğinin oluşumunda maddi, manevi, bedensel ve ahlaksal birçok etken etkili olmuştur. Beşşâr'ın hayatını konu alan kitaplara veya onunla ilgili rivayetlere bakıldığında onun bir akıldan beklenmeyecek davranışlarda bulunduğunu görmekteyiz. Aslında Beşşâr'ı zındıklıkla suçlamak bulunduğu dönemi içerisinde cezalandırmak için bir bahanedir. Şairle ilgili başka bir gerçekte aslında Beşşâr hiciv ettiği için öldürülmüştür. Kendi ölümünü göze alıp hicvetmek normal bir insanın yapabileceği bir durum değildir.

İsfehânî Beşşâr için şöyle demektedir:

“Beşşâr iri, boylu poslu, yüzü büyüktü. Çiçek hastalığını geçirdiği için yüzü çopurdu. Kırmızı bir et parçası pörtlek, çıkık gözlerini kapatıyordu. İnsanların en çirkiniydi. Şiir söylemeye başlayacağı zaman alkış çalar boğazını temizler sonra sağına soluna tükürür. Daha sonra mükemmel şiir okurdu.” (el-İsfehânî, 1994, III, s. 135-165)

Beşşâr'ın, normal bir şair ile kıyasladığımızda şiir okumadan önce sağına ve soluna tükürmesi doğal bir durum olarak kabul edilmeyeceği açıktır.

Sosyal açıdan bakılırsa geçim darlığı, fakirlik ve ailesinin sefil yaşamı, iki kardeşinin Bişr' in kötürüm Beşir' in kolu kesik olması Beşşâr' ın şahsiyetini etkilemiştir. Beşşâr' çabuk kızan bir yapısı bulunmaktadır. İnsanlardan uzak durmuş kimseye güvenmemiştir. Allah'ım insanlardan ve nefsimden

uzak oldum beni onlardan kurtar dermiştir. Yine yaşamındaki sosyal ve maddi zorluklar onu gözlerinin olmamasına hamd edecek duruma getirmiştir. Bu konuda şöyle demiştir:

“Gözlerimi alana hamd ederim ki en nefret vereni görmüyorum. İki gözümden kör oldum ve zekâ kördedir. İlginç fikirleri ilmin merkezi kıldım. Gözlerin nuru kalbe gitti ve kalp insanların yapamayacağını yapmaya başladı.” (el- İsfehâni, 1994, III, s. 135-165) Burada Beşşâr’ ın kendi körlüğüyle, en büyük nimetlerden olan görme nimetini kaybetmesiyle övüldüğü görülmektedir. Bedende herhangi bir eksikliği bulunanlar Allah’ın kaza ve kaderine razı olurlar; fakat onlarda bir kırıklık ve eksik olma duygusu vardır. Beşşâr’ da körlük duygusunun toplumdaki etkilerini görmezden gelen bir durum mevcuttur. Aynı zamanda büyülenmeyi ve aşağılık kompleksini bastırma yöntemi olarak kullanmıştır.

Hayata ve insanlara saldıran, kötü zanlı ve her şeyden şüphe eden Beşşâr, özellikle de toplumun bu asırdaki kendi durumuna bakışına şüpheyle yaklaşmıştır. Bu da onun çirkin ve fahiş denilebilecek hiciv ve gazale gitmesine neden olmuştur. Bir defasında neden çok hicvediyorsun diye sorulunca şöyle yanıt vermiştir:

“Ben şair için çirkin hicvi iyi övgüden daha iyi buldum. Şairlerden kim kötü zamanda fakir olmak isterse övgüyü seçsin. Aksi takdirde hicve yönelmeli ki isteğini alsın.” (Yasin, 2013, s. 151-164)

Şiirlerinden bir beyitte şöyle der:

يَكُونُ جَوِّيَ بَيْنَ الْجَوَانِحِ أَوْ خَبَلًا لَقَدْ كَادَ مَا أَخْفَى مِنَ الْوَجْدِ وَالْهَوَى

“Neredeyse sevginin kuvvetinden aşktan sakladığım, göğsümde hüznün, hastalık, delilik olacaktı.” (el- İsfehâni, 1994, II, s. 60)

Rivayet edilir ki Halife Mehdi kendi cariyelerinin odalarından bir odaya girince bir cariyesinin yıkanmakta olduğunu görür, cariyeye Halifeyi görünce hemen eliyle avretini örter. Bu ani durum halifeyi sarsar ve tahrik eder. Şairlerden kim kapıda diye sorar. Beşşâr b. Bürd kapıda olduğu kendisine bildirilince Halife içeriye girmesini emreder. Odaya girdiğinde Halife ondan “Gözüm helâkuma baktı.” cümlesini özetlemesini ister. Beşşâr bu cümleyi bir şiirle özetler:

نَظَرْتُ عَيْنِي لِحِينِي نَظَرًا وَافِقَ شَيْئِي
سَتَرْتُ لَمَّا رَأَيْتَنِي دُونَهُ بِالرَّاحَتَيْنِ
فَضَلْتُ مِنْهُ فَضُولَ تَحْتَ طَيِّ الْعَكْبَتَيْنِ

“Gözüm helakime baktı çirkinliğe uyan bir bakış,
beni görünce iki eliyle avretini kapattı,
bütün yerler içinde kapatmak için avreti seçti.”

Halife bu şiir üzerine Allah seni kahretsin sen üçüncümüz müydün? Sonra şöyle dedi:

تَمَنَيْتُ وَقَلْبِي لِلْهَوَى فِي زُفْرَتَيْنِ
إِنِّي كُنْتُ عَلَيْهِ سَاعَةً أَوْ سَاعَتَيْنِ

“Kalbimin isteğiyle ve nefes nefese onunla bir saat veya iki saat olmayı temenni ettim.” (el- İsfehânî, 1994, II, s. 62)

Gazel-i fahiş ile ilgili başka bir konuda Yahya b. Ali b. Yahya babasından ve o da Afiye b. Şubeyb'ten naklettiğine göre şöyle demiştir:

“Beşşar’ın akşamları oturduğu bir meclisi bulunmaktaydı. Bu mekâna “burdân” denilmektedir. Gölgelelikte denilebilir.” Bu meclise kadınlarında şiiri duymak için devam ettiği söylenmiştir. Beşşar’ın kadınlardan birisine âşık olmuş, kölesine sevgisinden bu kadına haber etmesini istemiştir. Adam kadını evine kadar takip etmiş, kadına Beşşar’ın isteğini haber vermiştir. Kadın bu talebi geri çevirmesine rağmen Beşşar devamlı oraya gitmeye başlamıştır. Kadın bu durumdan sıkılmış, kızmış ve kocasına şikâyet etmiştir. Kocasına ona bir hile düşünmüş, eşinden Beşşar’ı ve adamını eve dâvet etmesini istemiştir. Kadın bunları davet etmiş, Beşşar kendisini çağırılmaya gelen kadınla beraber gelmiştir. Beşşar kadının eşininin içerde olduğundan haberi olmadığı için kadınla konuşmaya başlamıştır. Ona, babam sana fedâ olsun adın ne diye sorduğunda Umame demiş kadını. Bunun üzerine Beşşar şöyle demiş:

أمامة قد وصفت لنا بحسنٍ وأنا لآثرِكَ تلمسِينَا

“Ey Umame seni güzel diye vafsettiler seni görmüyoruz ki dokunalım.”

Burada kadın onun elini aldı ve erkeğinin avreti üzerine koydu korkarak sıçradı ve şöyle dedi:

طلبتُ غنيمَةً فوضعتُ كفي على إبرِ أشدُّ من الحديدِ
فخيرٌ منك من لاخيرٍ فيه وخيرٌ من زيارتكم فعودي

“Ganimet talebiyle demirden daha güçlü erkek aletine avuçlarımı koydum, kendisinde hayır bulunmayan dahi senden daha hayırlıdır. Sizi ziyaret etmenin en hayırlısı ziyaret etmemektir.” (el- İsfehânî, 1994, II, s. 63)

Beşşar yalnız deli, aşağılayıcı değil aynı zamanda melazmatlara cesâret etmeye, ve insanlar saygısız olamaya ve değerlere bağlı kalmamaya dâvet ediyordu. Ve bu konuda şöyle diyor:

لاخيرٌ في العيشِ إن كُنَّا كذَّ أبداً لا تلتقي وسبيلُ الملتقى نهجُ
قالوا: حرامٌ تلاقينا فقلتُ لهم ما في التلاقي ولا في قبلةِ حرجُ
من راقبِ الناسَ لم يظفرُ بحاجته وفازَ بالطيباتِ الفاتكُ المهجُ

“Eğer böyle karşılaşmıyorsak hayatta hayır yoktur karşılaşmanın yolu açıktır dediler ki: karşılaşmamız haramdır, onlara dedim ki karşılaşmada ve öpmede utandıracak bir şey yok, kim ki insanları gözetlemişse gayesine ulaşmamıştır, utanmayan iyiliklerle kazanır.” (Şekâ, 1979, s. 131)

Ve yine Beşşar şiirinde hür kadınlara dil uzatır. Onların dahi kendi iffetlerine sahip çıkamayacağını söyler. Böyle bir şeye kudretlerinin yetmeyeceğini söyler. Ayrıca O insanları fuhuşa davet etmektedir.

Ve şöyle der:

قاس الهموم تنلُ بها نجحاً واللئيلُ إن وراءَهُ صبْحاً
لا يُؤيسنكُ من محبّاةٍ قولٌ تُغظهُ| وإن جرحاً

وَالصَّعْبُ يُمِئِنُ بَعْدَمَا جَمَحَا

عُسْرُ النِّسَاءِ إِلَى مَيَاسِرَةٍ

“Derdinle yüzleş bununla başarıya ulaşırsın, gecedен sonra gündüz var, kendisini kapatan (hür) bir kadından seni yaralayıcı bir söz gelirse dahi kızma, kadının zorluğu kolaylığa dönüşür, imtinadan sonra zor kolay olur.”

Bu şiirde ümitsizliğe kapılmayın eğer siz zorluklarla yüzleşirseniz bunlar kolay olur. Kadınlar kaçınınsalar da sizden daha sonra size karşı yumuşar. Anlamında kullanılmıştır.” (Şekâ, 1979, s. 131).

Gazeli fahişin deli şairlerinden Ebû Nüvâs hayatı ve şiiri

Adı Abdulhasen b. Hâni' b. Abdilevvel b. Sabah'tır. Ebû Nüvâs olarak çağrılırdı. Aslı Farstır. Fakat onu küçümsememeleri için fars asıllı olduğunu saklamış ve Basralı olduğunu söylemiştir. Ebû Nüvâs'ın İran'da Kure Hoğistan da doğduğunu daha sonra annesiyle beraber Basra'ya geldiği söylenir. (Hafeci, 2004, s. 139-141) Babasının ölümünden sonra 6 yaşındayken annesi onu yetiştirmiş, Kur'an'ı ezberlemiş, şiirden de gücü yettiği kadar ezberlemiştir. Ve bu da onda şiir yeteneğinin doğmasına yol açmıştır. Daha sonra ki dönemde dil ve eski şiir ilimlerini öğrenmek için medreselere devam eden Ebû Nüvâs aynı zamanda çalışmıştır. Akşamları da Arap tarihi kıssaları hakkında bilgi öğrenmiş ve dildeki yabancı kelimeleri, az bilinen şiirleri öğrenmiştir. Deli şairler arasında sayılan Kûfeli Vâlibe b. Hubâb ile tanışarak ondan şiir sanatıyla ilgili temel bilgileri öğrenmiş, birlikte Basra'dan ayrılmışlardır. Bu esnada içki içmeye, günah işlemeye başlayan Ebû Nüvâs aklı başına gelince tekrar Basra'ya dönmüştür. Bu arada Kûfe'de meşhur şair Halef el-Ahmer ile tanışarak ondan istifade etmiş, 1000 adet urcûze ve kasideyi ezberlemek şartıyla ondan icazet almıştır. Halef el-Ahmer'in tavsiyesiyle fasih Arapçayı kaynağından öğrenmek üzere çöle gidip bir süre bedevîler arasında kaldığı rivayet edilmiştir. Halife Reşit döneminde Bağdat'ta 198 h. vefat etmiştir. (Dayf, 1966, s. 222-223)

Burada konumuzla ilgili bâzı şiirleri ele alacağız.

وَإِنَّمَا يَصْرَعُ الْمَجْنُونُ فِي الْحَيْنِ

الْحُبُّ لَيْسَ يُفِيقُ الدَّهْرَ صَاحِبُهُ

Sevgi sâhibini hayat boyunca uyandırmaz ancak anında deliyi öldürür. (el Hesen, 2003, V, s. 267) Sevgiyi yaşayan hayatı boyunca sevgisi onun bu sevgiden uyanmasını engeller uyanmaz bundan dolayı sevgiyi dalar, onun esiri olur. Böylelikle sevgi sâhibini mecnûn eder. Sevginin kuvvetine tutulan, kendisini sevginin kollarından kurtarmıyorsa o artık ölmüştür.

Bir başka şiirinde;

İnce yüze tam iyi olan de ki;

“Kim için dua ediyor yolun acı iyiliği,

Kim yürüşünde acalecî asil at gibi,

Neden kölene kızdın o ki şefkatli itaat edendir,

Ey beni bu sevgide kıskananlar beni kınamayın,

Kokusu güzel aromalı içki, asil misk gibi

O ki sorumsuz kişiyi iyi yaptı, nefsinî fıkla sardı,

İnsanları ortaya çıkardı kendisine gelen darlıkla,

Ve insanlara meşhur görünmeye başlandı saçı kesilmiş kafa gibi...”(el Hesen, 2003, V, s. 39)

Delilik vasfını barındıran şiirlerinden biri şu şekildedir:

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

وطيب عَضِ الخُدودِ بالقَبْلِ	لاورماقِ الطَّبَاءِ بالمَقْلِ
حَلَّ سِراوَيْلِ مُطَرِقِ خَجَلِ	وَفِطْنَةِ الشَّاعِرِ الأَرِيبِ إِذَا
بِبيضِ غَلامِ مَرَجِجِ الكَفَلِ	وَحَزْمَةِ الرَّهْزِ وَالْفِراغِ عَلى
مُلبِيباً رَاجِباً عَلى جَمَلِ	لازْرَثِ بَيتِ الحِرامِ مُعْتَكِفاً
يَميلُ أَرِداْفُهُ مِنَ الثَّقَلِ	إِلا عَلى ظَهْرِ أَمْرِدِ خَنْثِ

“Hayır ve ceylanların keskin bakışı göz ucuna, yanakları ısırtığının öpücüğüne,
Deha şâirin zekâsına şalvarını açtığında utangaç ve başı öne eğik,
Hareke ve sukunun kudsiyeti sağrı kemiği yakışıklı olan beyâz bir gulamla
Haram evi itikafa girmek, devenin üstünde çağırarak için ziyaret etmem
Ancak bir kadınsı, kalçaları ağırlıktan dolayı etrafa meyleden kölenin sırtında.” (el Hesen, 2003, V, s. 41) Bir başka şiirinde şöyle eder:

طَوْرًا وَطَوْرًا كَالْعَصْنِ فِي مَيْلُهُ	سَقِيًّا لَطِيبِي كَالرُّمَحِ فِي نَحْلِهِ
يَذُوبُ مِنْ عَمْرِهِ وَمِنْ خَجَلُهُ	أَهْيَفَ مَرْتَجَةٍ رَوادِفُهُ
تَغْلِيظُ مولى يَسْطُو عَلى خَوْلُهُ	دَاعِبْتُهُ ضاحِكًا فَعَلَّظَ لِي
أصبو إلى نيكه ولا قُبْلُهُ	وَكُنْتُ عفا لا أَشْهِيهيه وَلا
إلى احتيالِ أدقِّ مِنْ حَيْلُهُ	فاضْطَرْنِي ذاكِ فِي مَقالَتِهِ
تَدْرِيجُ طَيرِ لَطالِبِي رَجَلُهُ	فَلَمْ أَزَلْ بِالرَّقَى أَدْرَجُهُ
فوقِ بَرِيدِي جَرَجِيهِ مَعَ ثِقَلُهُ	حَتَّى إِذا ما حَمَلْتُ مَعْتَدلاً
وَالرُّمَحُ مَتى فِي العَيْنِ مِنْ كَفَلُهُ	طَعْنَتُهُ فانتَنى فَقَلْتُ لَهُ

“Bir ceylanı sulamaktır boğazındaki mızrak gibi, bazen ve bazen dalın sallanması gibi,
Yakışıklı, kalçaları titreyen kişi hayasından ve utangaçlığından eriyor,
Gülerek onunla şakalaştım, bana kızdı Melikin kendi hizmetçilerine kızdığı gibi,
Onu iyi bulmadım, onunla muşşereyi istemedim, hatta onu öpmeyi de istemedim.
Konuşmasıyla hilesinden daha büyük bir hileye beni mecbur bıraktı,
Onu muska ile kandırmaya başladım bir kuşun yemini almaya kandırılmasını istemesi gibi,
Hatta taşınısam da orantılı bir şekilde iki mesefenin arasında sırtının üzerinde,
Onu yaraladım, eğidi, ona dedim ki; mızrak benden onun sağma kemiğinin gözüne...”

Ve ayrıca:

بِسْمَتِ أَيْ ذَرِّ وَقَلْبِ أَبِي جَهْلِ؟	أَلَمْ تَرَ رَبِّي حِينَ أَغْدُو مَسْبَحاً
وَسُجاداتِي فِي الوَجْهَةِ كَالذَّرْهِمِ البَغْلِي	وَأَحْشَعُ فِي مَشْيِي وَأَخْفَضُ ناظِرِي
وَكَيفَ وَقَوْلِي لا يَصْدَقُهُ فِعْلي	وَأَمْرٌ بِالْمَعزُوفِ وَلا مِنْ تُقْبيَّةِ

“Ebu Zer’in görünümü ve Ebu Cehil’in kalbiyle gittiğimde tesbihi çekerken benim yüzümü görmedin mi?”

Yürümemde huşu ile yürüyorum ve gözümle yere bakıyorum ve yüzümde eski dirhemler gibi secdenin izleri,

Ve emir bil ma 'ruf yapıyorum ama kimse muttaki olmuyor, nasıl beni dinlerlerki sözüm ve filim bir birini tutmuyor." (el-Hesen, 2003, V, s. 42-43)

Bu şiirinde de görüldüğü üzere erkeğe gazel söylemiş ve satır aralarında ilmi terbiyenin tercümesini tam olarak vermeyeceğimiz kelimeler kullanılmıştır. Bu ve bunun gibi sapık şiirlerin bulunduğu divanından burada bu mısraları almakla yetineceğiz.

Şâirlerin fîsk ve ahlâksızlıkta rızklarını daha fazla elde etme amacı duydukları içindir. Delilik için birçok sebep vardır. Bunlardan bazıları hâyâ ve utanmaktan vazgeçerek, kendi örf ve adetlerini, şeri ve İslamî kuralları terk ederek ve dillerin deliliklerin, hevâlarının ardından da çıkiverir. Bu şâirlerin yanında delilik gazel fesat ıslah olur. Bu tür şiir insanlar ile hayvanlar arsına fark koymaz. Âyet-i kerimde "Yoksa sen onların çoğunun duyduklarını veya akıl ettiklerini mi sanıyorsun? Onlar ancak hayvanlar gibidirler belki yolca daha sapıktırlar." (Furkan, 44)

Gazel şiiriyle en sevgiden bahseden yüksek müstevâdan çirkin seviyeye indiler. Kadınların avretinin nitelendirilmesinde ve onunla muâşere olmasında ve erkeğini zekerine teğâzzüle kadar uzandı. Ve levat, livâta ile kendilerini övmeye başladılar. Nefislerin nefret ettiği ve bedenini sarsıldığı bir durumdur. Ve değerli okuyucumuzdan akılları deli ve nefisleri hasta olan bu insanlardan bu beyitleri koyduğumuz için özür dileriz. Belki de bütün bu beyitlerin en önemli gerekçesi Abbasi devrindeki siyasal ve sosyal çevredir. Bu asırda isrâf, ahlâksızlık, sarhoşluk, fîsk gibi şeyler çokça rağbet görmüştür. Buraya aldığımız beyitler söylemiş oldukları beyitlerin basit bir kısmıdır. Bu şâirlerin ilk tabakası deliller ve vesveseci olarak görülse de asıl deliliğin ikinci tabakada bulunan şâirlerde olduğunu görmekteyiz.

Sonuç

Abbasilerdeki toplumsal eşitsizlik ve ahlaki düzen bozulmasının toplumun birer parçası olan şâirlerde ve onların şiirlerinde etki etmiştir. Şiirlerde vesvese ve delilik olgusu ortaya çıkmıştır. 1. Asır Abbasi edebiyatında deli şâirler isimlendirmesinin şâirlerin hem hayatıyla hem de şiiriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca deliliğin edebiyatın kalbinde ve merkezinde yer almakta, sanatçı aykırılığa gitmekle zaten bu yola girmektedir. Söz konusu dönemde şâirlere "deli şâirler" denilmesinin dönemin edebiyatı içerisinde de karşılığı bulunmaktadır. Bu şâirlerin dönemlerindeki edebiyatlarında delilikleriyle meşhur şâirlerin şiirlerine ve hayatlarına bakıldığında bu şâirlerde delilik olgusu görülmektedir. Bu şâirlerden en belirginleri deliliğin bir türü olan vesveseci şâirler olarak nitelediğimiz Mani Muvesvis, Halid el Katip, Ca-i Ferân el Muvesves gibi şâirlerdir. Bu şâirlerin dışında gazeli fahiş çerçevesinde değerlendirilen ama aslında hayatları ve şiirleri incelendiğinde delilik olgusu bulunan, erkeğe gazel söyleyen Beşşar b. Bürd, Ebû Nüvâs gibi şâirlere adıyla yer verdik. Genel olarak delilik tanımlarına uyan bu şâirler gerçekten deli olanlar olduğu gibi toplumun genel kabul görmüş ahlak düzeninin dışına çıkarak, aşırıya giderek bu sıfatı alanlar da bulunmaktadır. Kısaca Abbasi 1. Asırda farklı sebeplerden dolayı delilik olgusu kendini hem şâirin hayatında hem de şiirde göstermiştir.

Kaynakça

Atvan, H. (1973.), *Eş- Şuarau's- Seâlik fî'l- Asri'l- Abbasi'l- Evvel*, Beyrut: Dar- 1 Cîl.,

Aydın H., (Aralık- 2014) *Toplumsal Cinsiyet ve Estetik Özerklik Bağlamında Türk Edebiyatında Delilik ve Kadın*, (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi), Ankara.

Bozkurt, K., (2015), *Joe Penhall'un Oyunlarında Delilik Olgusu*, Atatürk Üniv., Erzurum.

- Cürcânî, Ş., Mu'cemu't- Te'rifat, , Thk. Muhammed Siddık Minşevi, Kahire: Dar fâdîle.
- Dayf, Ş. (1966)., *Tarihu'l- Edebu'l- Arabi, el- Asrî'l- Abbasi'l – Evvel*, Kahire: Dar-ul Meârif,
- el- Bustân-i, B. (2013), *Udebâu'l- Arab fî'l- A'srî'l-Abbasi*, Kahire: Mussese'tu'l Hendâvi li't-Talim ve's-Sekâfe,
- el- Câhız, E. (1998), *El Beyanu ve't- Tebyin*, c. 2, (Thk. Abdusselam Harun), 7. Baskı, Hancı matbaa, Kahire.
- el- Câhız, E.(1950)., *El Hayvân*, c. 6., Thk.: (Abdusselam Harun), Kahire: Bab-ı Halebi.
- el- Hemedâni, S.,*Cünûn ve Envuâhu fî'l- Manzuri'l- İslamî, Dirase Asriye*. www.alakuh.net.18.08.2017.
- el- Hesen, b. Hanî (2003) ., *Divanû Ebi Nüvâs*, Berlin: Klavs Yayınvi.
- el- İsfehânî E.,(1994) ., *El – Egânî*, İbrahim, Kahire: el- Heyet'ul- Mısıriyyet'il- Ammeti lil- Kuttab.
- en- Neysâburî, K. (2010), *Akıllı Deliler*, İstanbul: Şule Yayınları.
- en- Nisâbûrî, K., (1987.) Beyrut: Dâr-ı Nefâis.
- Fîrûzâbâdî, (2005). *El-Ķâmûsü'l-Muhît ve'l-Kabesü'l-Vasîtu'l-Câmi*, , Beyrut: Dâr-ı Risale.
- Foucault, M.(2006.), *Deliliğin Tarihi*, (Çev.Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Dağıtım.
- el-Hafeci, M. (2004). *El- Hayatu'l- Edebîyye fî'l- Asrî'l- Abbasi*, İskenderiye: Darû'l- Vefa.
- el- Hafâcî M. (1992). *El- Hayatu'l- Edebîyye fî'l- Asrî'l- Câhiliyye*, Beyrut: Dârû'l- Cîl.
- Hashûsî, A., *El- Humk ve'l- Cunun fî't- Turasi'l- Arabi*, İskenderiye: el- Hey'et'il Amme li Mektebeti'l- İskenderiye.
- İbn-i Kesîr, İ., (1990) *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut: Dârû'l- Fikr,
- İbnû'l Manzûr, (1981) *Lisanû'l- Arap*, Kahire; Dârû'l- Meârif,
- İbn-u Mu'taz, (2009) *Tabâkat'uş- Şuara*, (Thk. Abduseatar Ahmet Ferac), Mısır: Dâru'l- Meârif.
- Lebid b. R., (1962) Şerh-u Divan Lebid b. Rabeyâ el Amiri, . c. 8, Thk.,:(Dr. İhsan Abbas), Kuveyt: Bab-ı el Halbi.
- Mısri, M. (1988), *Şiiri Mani'l- Muvesvis ve Ehbârihi*, (Thk.: Adil el- Amil), Dimeşk: Kültür Bakanlığı.
- Narlı, M, (2013) *Edebiyat ve Delilik*, Ankara: Akçağ Yay.
- Neccar, İ. (1997), *Şuarâ-u Abbasiyûn Mensiyûn*, Dârû'l- Ğerb'il- İslam-i.
- Revdan, A. (2001) *Mevsuât-u Şuarai'l- Asr'il- Abbasiyûn*, Amman Dar Usama Neşr ve Tevzi'
- Şekâ, M.,(1979). *El- Şîru ve's- Şuarâ fî'l- Asr'il- Abbasi*, 1. Baskı, Dâr-u ilm Lil Melayin, Beyrut.
- Şueybi, A., (2002) *El- İcabîyye ve's- Selbiyye fiş-ş- Şiiri'l- Arabi Beyne'c-Cahiliyye ve'- İslam*.
- Tolle, E,(2006) *Varolmanın Gücü*, (Çev. Selim Yeniçeri), İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Zeydan, C.(2012.), *Tarihu't- Temedduni'l- İslamî*, Mussese'tu'l Hendâvi li't-Talim ve's- Sekâfe Kahire.
- Mu'tez Kusey Yasin, (2013) *El Bevâisün'n- Nefsiyyetu fi Hicâi Beşşâr b. Bürd*, Mecelletû Dirâsât el Basra, yıl: 8. S. 15. (151-164)
- Torc Sahrabi, (2015) *Dirâsetü Te'sîri Ukdetin'n-Naksi fi Hecvi Beşşâr b. Bürd*, Yüksek Lisans Tezi, Havârezmi Üniv. Tahran, Arap Dili Edebiyatı, 12 Temmuz 2015.